

УДК: 347.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.19>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІДСУТНІСТЮ ПРЕДМЕТА СПОРУ

Забзалюк Д.Є.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>
great_master@ukr.net

Забзалюк Д.Є. Процесуальні питання закриття провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета спору.

У даному тексті розглядається проблема латентного зловживання стороною судового процесу процесуальними правами. Таке зловживання здійснюється у формі порушення вимог законодавства щодо порядку подання клопотання про закриття провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмету спору. У результаті такої ситуації провадження у справі закривається без вирішення спору по суті. Заявлення відповідного клопотання під час розгляду справи по суті позбавляє інших учасників провадження можливості звернутися з клопотанням про повернення у підготовче провадження з метою зміни предмета позову. Автор наголошує, що в таких випадках порушуються не лише процесуальні норми, але й загальні правові принципи, включаючи добросовісність, розумність та справедливість судового розгляду, а також правомірні очікування учасників провадження. Чинне процесуальне законодавство прямо не передбачає можливості виправлення цієї ситуації – повернення у підготовче засідання після початку розгляду справи по суті з метою зміни предмета позову. Однак така можливість певною мірою впливає з актуальної судової практики. У розвідці висловлюється думка, що правомірні очікування сторін у провадженні є важливим об'єктом правового захисту, тому учасники судового процесу можуть звертатися до суду з клопотаннями про повернення на стадію підготовчого провадження з посиланням саме на правомірні очікування щодо належного розгляду справи у суді. Повернення у підготовче провадження у випадку порушення процесуального порядку є складною процедурою, яка не має чіткого регулювання у процесуальному законодавстві, однак значною мірою залежить від детальної аргументації сторони. Учасник судового процесу, який бажає повернутися у підготовче провадження має вжити заходів щодо встановлення факту зловживання правами протилежною стороною спору. У разі неможливості встановлення факту зловживання, учасники

справи в окремих випадках можуть покликатися на наявність у них правомірних очікувань щодо належного розгляду спору, а також вимагати встановлення у судовому порядку наявності процесуальних порушень та/або причин підняття питання відсутності предмета спору учасником провадження аж на стадії розгляду справи по суті.

Ключові слова: цивільний процес, зловживання процесуальними правами, підготовче засідання, правомірні очікування, повернення на стадію підготовчого провадження.

Zabzaliuk D. Procedural issues of closing the proceedings in the case due to the absence of the subject of the dispute.

This text examines the problem of latent abuse of procedural rights by a party to a court proceeding. Such abuse is carried out in the form of violation of the requirements of the law regarding the procedure for submitting a motion to close the proceedings in the case due to the absence of the subject of the dispute. As a result of such a situation, the proceedings in the case are closed without resolving the dispute on the merits. Filing a corresponding motion during the case review essentially deprives other participants of the proceedings of the opportunity to apply for a return to the preparatory proceedings in order to change the subject of the lawsuit. The author emphasizes that in such cases, not only procedural norms are violated, but also general legal principles, including good faith, reasonableness and fairness of the trial, as well as the legitimate expectations of the participants in the proceedings. The current procedural legislation does not directly provide for the possibility of correcting this situation - returning to the preparatory session after the start of the substantive consideration of the case in order to change the subject of the claim. However, this possibility to some extent follows from actual judicial practice. The investigation expresses the opinion that the legitimate expectations of the parties in the proceedings are an important object of legal protection, therefore the participants in the legal process can apply to the court with requests to

return to the stage of preparatory proceedings with reference to the legitimate expectations regarding the proper consideration of the case in court. Returning to preparatory proceedings in case of violation of the procedural order is a complex procedure that is not clearly regulated in the procedural legislation, but largely depends on the detailed argumentation of the party. A participant in the legal process who wishes to return to the preliminary proceedings must take measures to establish the fact of abuse of rights by the opposite party to the dispute. In the event that it is impossible to establish the fact of abuse, the participants in the case may in some cases rely on the fact that they have legitimate expectations regarding the proper consideration of the dispute, as well as demand the establishment in the court order of the presence of procedural violations and/or the reasons for raising the issue of the absence of the subject of the dispute by the participant of the proceedings even at the stage of consideration matters in substance.

Key words: civil process, abuse of procedural rights, preparatory meeting, legitimate expectations, return to the stage of preparatory proceedings.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у цивільному судочинстві доволі поширеною є ситуація латентного зловживання стороною наданими їй процесуальними правами, що призводить до закриття провадження у справі без вирішення спору по суті. Мова передусім ведеться про випадок подання учасниками справи (окрім сторони, що користується правами позивача) клопотання про закриття провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета позову після закриття підготовчого провадження. Відповідне клопотання позбавляє сторону позивача процесуальної можливості подати заяву про зміну предмета позову у відповідності до ч. 3 ст. 49 ЦПК України, тобто у підготовчому засіданні. Таким чином виявляються недотриманими не лише конкретні процесуальні норми щодо порядку подання клопотань у судовому засіданні, але і загальні правові принципи, включаючи добросовісність, розумність та справедливість судового розгляду, а також порушуються правомірні очікування учасників провадження, які випливають із названих засад судочинства. Правомірні очікування / легітимні сподівання, про що варто зазначити, як у вітчизняній, так і міжнародній правозастосовній практиці набули значення самостійного об'єкта правового захисту [1–6].

У подібних вищеописаних ситуаціях зацікавлені суб'єкти, подаючи клопотання про повернення на стадію підготовчого провадження, посилаються на недобросовісність (зловживання процесуальними правами) відповідним учасником провадження та на відсутність висновку Верховного Суду щодо заборони повернення на стадію підготовчого провадження у разі порушення су-

дом першої інстанції процесуальних прав сторони щодо порядку закінчення цієї стадії судового розгляду [7]. З урахуванням вищезазначеного, **метою** пропонованої розвідки визначено аналіз судової практики вищих судових інстанцій України з приводу можливості повернення у підготовче провадження у випадку порушення процесуального порядку подання клопотання про закриття провадження у справі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 189 ЦПК України завданнями підготовчого провадження є: 1) *остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу*; 2) *з'ясування заперечень проти позовних вимог*; 3) *визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та збирання відповідних доказів*; 4) *вирішення відводів*; 5) *визначення порядку розгляду справи*; 6) *вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті*. Стаття 197 ЦПК України передбачає, що суд у підготовчому засіданні, зокрема, у разі необхідності заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви; з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, які їм відомі; вирішує питання про призначення експертизи, виклик у судове засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста. Частина 2 статті 200 ЦПК України передбачає, що за результатами підготовчого засідання суд постановляє ухвалу про: 1) *залишення позовної заяви без розгляду*; 2) *закриття провадження у справі*; 3) *закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті*. Згідно із положенням п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України підставою для закриття провадження у справі є встановлення відсутності предмету спору. Відповідно до ч. 2 ст. 43 ЦПК України учасники справи зобов'язані, зокрема, сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи.

Відповідно до положень ст. 222 ЦПК України (під час розгляду справи по суті) головуєчий з'ясовує, чи мають учасники справи заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи. Суд залишає без розгляду заяви та клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом (ч. 2 ст. 222 ЦПК України). Також ч. 2 ст. 126 ЦПК України передбачає, що документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

З огляду на зазначене, клопотання про закриття провадження у справі має бути подане у підготовчому засіданні. Подання такого клопотання після набрання чинності ухвалою суду про закриття підготовчого провадження та призначення до розгляду цивільної справи (особливо у випадку не зазначення причин пропущення встановленого законом строку для подання даного клопотання), є порушень вимог ЦПК України та має бути залишене без розгляду на підставі ст.ст. 44, 126 та 222 ЦПК України (як приклад, див.: [8]).

Однак залишення такого клопотання без розгляду не вирішить ситуацію з відсутністю предмету спору і суддя буде змушений винести ухвалу про закриття провадження у справі (як приклад, див.: [9]). Єдиною передбаченою на цей час процесуальною можливістю уникнути такого судового рішення є звернення до суду з клопотанням про повернення до розгляду справи у підготовчому провадженні (у порядку ст.ст. 189, 197, 198 та 222 ЦПК України). Аргументацією такого клопотання повинно слугувати одночасно: 1) зловживання процесуальними правами учасником, що подав клопотання про закриття провадження у справі з порушенням процесуальних строків, а також 2) наявність у позивача правомірних очікувань на належне виконання учасниками провадження їх процесуальних прав та обов'язків.

Щодо можливості повернення у підготовче провадження, то Верховний Суд у справі № 916/2421/18 від 02 жовтня 2019 року зазначив, що судовий розгляд на стадії підготовчого засідання безпосередньо пов'язаний з діяльністю суду по, зокрема, остаточному визначенню предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу. *Вказаному обов'язку суду кореспондується, зокрема, обов'язок учасників справи не зловживати своїми правами (ст. 44 ЦПК України), обов'язок сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, а також подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази (ст. 43 ЦПК України).*

Також Верховний Суд у постанові у справі № 902/271/18 від 03 жовтня 2019 року [10] погодився з судами першої та апеляційної інстанцій у питанні можливості повернення до стадії підготовчого провадження після його закриття у випадку, *якщо судом встановлено замовчування відповідачем важливого питання, яке мало б бути вирішено саме на стадії підготовчого провадження.* На думку Верховного Суду, стадія підготовчого провадження з огляду на її мету є не формальною, а реальною запорукою здійснення ефективного правосуддя на стадії розгляду справи по суті, тож належне та добросовісне ставлення до стадії підготовчого провадження як з боку суду, так і з боку всіх учасників справи, є таким, що у повній

мірі відповідає засадам справедливого правосуддя. У Постанові у справі № 907/651/18 від 26 січня 2022 року Верховним Судом зроблено висновки, *що суди першої інстанції за наявності певних обставин можуть прийняти рішення про повернення до стадії підготовчого провадження після його закриття для вчинення тих чи інших процесуальних дій, які можуть бути реалізовані лише на стадії підготовчого провадження.* Схожі за змістом правові висновки сформовані у постановках Верховного Суду від 16.12.2021 у справі № 910/7103/21, від 16.02.2021 у справі № 922/2115/19.

Хоча дані правові позиції винесені Верховним Судом у господарських справах, їх застосування у цивільному процесі не є поодиноким [11–15]. Незважаючи на це, суди часто відмовляють у задоволенні такого клопотання посилаючись на: а) відсутність положень ЦПК України щодо можливості повернення до стадії підготовчого провадження; б) можливість такого повернення до початку судового засідання щодо розгляду справи по суті; в) неможливості такого повернення після винесення ухвали про закриття підготовчого провадження [16; 17].

Чинне цивільне законодавство містить однозначні положення щодо неприпустимості зловживання як матеріальними, так і процесуальними правами (ст.ст. 3, 13 ЦК України, ст.ст. 2, 12, 43, 44 ЦПК України). При цьому, у законодавчих актах мова ведеться не лише про неприпустимість зловживання правами, але і про необхідність добросовісного їх використання.

Згідно з пунктом 6 частини першої статті 3 ЦК України однією із основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність і дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах (частина третя статті 13 ЦК України). Крім того, відповідно до частини першої статті 44 ЦПК України учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається [18]. При цьому під добросовісністю необхідно розуміти таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків в межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборона зловживати наданими правами [19].

Зловживання процесуальними правами є особливим видом цивільного процесуального правопорушення. Це полягає в тому, що суб'єкт цивільного судочинства порушує умови реалізації сво-

їх суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Зловживання правом визначається як поведінка, що перевищує межі здійснення суб'єктивних прав. У цьому випадку, суб'єкт цивільного судочинства має здійснювати свої цивільні процесуальні права відповідно до їх призначення. Зловживання процесуальними правами може мати форму ускладнення цивільного процесу та ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій. Ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на затягування розгляду справи та створення перешкод іншим учасникам процесу. Важливо зазначити, що перелік дій, що можуть бути визнані зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним, тому що суд може визнати таким зловживанням інші дії, які мають відповідну спрямованість та характер, згідно зі статтею 44 ЦПК України [20]. Відповідні правові висновки зроблені Верховним Судом у постанові від 08 грудня 2021 року в справі № 2-25/2006, постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 199/6713/14-ц [21].

Зловживання правом не повинно призводити до того, що особа втрачає усіляку можливість свого судового захисту. Суд лише повинен не дати особі досягти того, що вона прагне досягти неправною дією, зберігаючи розумний баланс інтересів учасників цивільно-правових відносин [22; 23].

Таким чином, на учасників судового процесу покладається загальний обов'язок щодо добросовісного здійснення своїх процесуальних прав і обов'язків. При цьому, під добросовісністю Верховний Суд розуміє таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків в межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборону зловживати наданими правами [24]. На підтвердження необґрунтованих дій або зловживання процесуальними правами сторона у такому випадку згідно з процесуальним обов'язком доказування повинна довести, а суд установити і зазначити про це в судовому рішенні, які саме необґрунтовані дії іншої сторони мали місце під час розгляду справи та в чому вони виявлялись [25].

Питання добросовісного виконання стороною її процесуальних обов'язків також пов'язане з концепцією «правомірних очікувань», яка на даний час широко розробляється у теорії права та судовій практиці. Особливо актуальним у контексті проблематики даної статті є розуміння «правомірного очікування» як виправданого сподівання, що учасники судового провадження у відношенні до користування їхніми матеріальними і процесу-

альними правами будуть діяти добросовісно, розумно враховувати інтереси усіх залучених сторін та утримуватися від недобросовісних дій чи бездіяльності [26].

Висновки. Прийняття судом рішення про закриття провадження у справі у зв'язку з встановленням відсутності предмета спору є процедурою не менш складною, ніж розгляд справи та вирішення питання про задоволення (чи відмови у задоволенні) позовних вимог. Можливість повернення у підготовче провадження з метою зміни предмета позову не є урегульованою процесуальним законодавством, а судова практика з цього питання не є взаємоузгодженою. Така ситуація вимагає від сторони позивача, яка бажає повернутися у підготовче провадження, детальної аргументації необхідності такого повернення та, за можливості, встановлення наявності зловживання правами протилежною стороною спору (яка спеціально, з метою унеможливлення подання позивачем клопотання про зміну предмета позову, заявила про відсутність предмета спору після закриття підготовчого провадження). У випадку, якщо встановлення факту зловживання не є можливим, учасники справи мають можливість покликатися на наявність у них правомірних очікувань на те, що якщо питання відсутності предмета спору не було підняте на етапі підготовчого провадження, то таке не буде підніматися і на наступних стадіях судового розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 07 квітня 2021 року у справі № 1-р(II)/2021.
2. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 січня 2003 року у справі «Коресек v. Slovakia», заява № 44912/98.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 28.09.2004 у справі «Копецький проти Словаччини», заява № 44912/98.
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 23.10.1991 у справі ««Пайн Велі Девелопмент Лтд» та інші проти Ірландії», заява № 12742/87.
5. Окрема думка Судді Верховного Суду Вронської Г.О. у справі від 02 лютого 2022 року № 910/18962/20.
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі від 01 вересня 2022 року № 120/8450/20-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106017641>.
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду справі від 14 грудня 2021 року № 565/482/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102221071>.

8. Ухвала Іллічівського міського суду Одеської області у справі від 07 вересня 2021 року № 501/3155/20.
9. Постанова Верховного Суду у справі від 11 квітня 2019 року № 712/13263/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81107566>.
10. Постанова Верховного Суду у справі від 02 жовтня 2019 року № 916/2421/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84665477>.
11. Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова від 20 січня 2022 року у справі № 466/4074/21.
12. Ухвала Овідіопольського районного суду Одеської області від 25 травня 2021 року у справі № 509/1097/20.
13. Ухвала Борівського районного суду Харківської області від 26 жовтня 2021 року у справі № 614/511/21.
14. Ухвала Корольовського районного суду міста Житомира від 26 травня 2021 року у справі № 296/5928/19.
15. Ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 20 липня 2021 року у справі № 638/19738/19.
16. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 01 лютого 2021 року у справі № 461/7330/15-ц.
17. Ухвала Мостиського районного суду Львівської області від 02 червня 2021 року у справі № 448/51/18.
18. Постанова Верховного Суду у справі від 16 червня 2021 року № 747/306/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903470>.
19. Постанова Верховного Суду у справі від 15 квітня 2020 року № 201/10953/18-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88834091>.
20. Постанова Верховного Суду у справі від 01 червня 2022 року № 695/319/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635242>.
21. Постанова Верховного Суду у справі від 03 червня 2020 року № 318/89/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>.
22. Постанова Верховного Суду у справі від 08 грудня 2021 року № 2-25/2006. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101808876>.
23. Постанова Верховного Суду у справі від 11 серпня 2021 року № 723/826/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99037704>.
24. Постанова Верховного Суду у справі від 22 вересня 2021 року № 755/8749/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214549>.
25. Постанова Верховного Суду у справі від 30 червня 2022 року № 753/1625/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105036812>.
26. Постанова Верховного Суду у справі від 30 червня 2022 року № 700/321/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105057089>.